

NYA AVHANDLINGAR

Helena Franzén: *Kroppar i förvandling: Obstetriska och embryologiska samlingar vid Uppsala universitet, ca 1830–1930*. Acta Universitatis Upsaliensis. Serie: Uppsala studies in history of ideas, nr 54, Uppsala 2022. 104 s., ill. ISBN 978-91-513-1367-2.

Den medicinska kunskapsproduktionen är i hög grad materialiserad. När vi tittar på vår samtid har denna materialitet ibland en förmåga att vara osynlig och vi lämnas med medicinska fakta om sjukdomars uppkomst eller betydelsen av hälsosamt leverne. Anläggs ett historiskt perspektiv är det snarare denna materialitet som blir synlig, kunskapen kan vara bortglömd och ersatt med nyare kunande. Kvar finns de medicinska samlingarna på våra universitet och museer. Här finns de mänskliga kvarlevorna i form av till exempel preparatsamlingar av fosterkroppar eller anatomimodeller av skelett. Ibland är kvarlevorna en del av ett kontroversiellt kulturarv.

Det har gjorts relativt lite forskning på dessa samlingar, så det är mycket välkommet att idéhistorikern Helena Franzén har närmat sig en del av denna materiella empiri i avhandlingen *Kroppar i förvandling*. Undersökningen fokuserar på de obstetriska och embryologiska samlingarna vid Uppsala universitet och hon studerar tidsperioden mellan omkring 1830 och 1930. Under dessa hundra år kom den naturhistoriska kunskapsformen att gå från att samla in, beskriva och taxonomiskt kategorisera de mänskliga objekten till att

överge dem och istället rikta sitt forskningsfokus mot andra objekt. Eller med Franzéns egna ord: ”Syftet är att undersöka hur medicinsk kunskap om fosterutveckling, graviditet och förlossning producerades och kommunicerades genom samlingsföremål tillhörande Uppsala universitet omkring 1830–1930” (s. 20). Utifrån fyra frågeställningar operationaliseras detta syfte med fokus på att bland annat undersöka drivkrafterna bakom samlingarnas tillkomst, hur kroppar omvandlades till medicinska och pedagogiska objekt, vilken kunskap som producerades och vilka aktörer som var centrala i relation till samlingarna.

Avhandlingen är en sammanläggningsavhandling och består av en kappa och fyra forskningsartiklar. Inledningsvis ska kappan beskrivas för att sen sammanfatta varje enskild artikel. Efter en fängslande inledning, som sätter ljuset på hur den avvikande kroppen blir allt mer central för medicinska kunskapsproduktionen under 1800-talet, poängteras att en målsättning med avhandlingen är att ta fram ny kunskap om dessa samlingar. En annan viktig målsättning är att ge kunskap om hanteringen av mänskliga kvarlevor i museer. Därefter skriver Franzén in sig i fältet historiska studier av medicinska samlingar och föremål och tydliggör detta med att det är materialiteten som är central: ”En övergripande ingång inom denna materialitetsforskning är att skillnad inte görs mellan vetenskap och teknologi, snarare läggs fokus på relationer mellan vetenskapliga discipliner och materiella objekt” (s. 24). Detta teoretiska perspektiv hämtas bland annat från

vetenskapshistorikern John Pickstone och ger studien ett fokus på de materiella objekten och hur de är centrala för att förstå kunskapsproduktion inom medicinen. I blickfånget för studien är objektens spatiala och disciplinära mobilitet samt temporala perspektiv. Den spatiala mobiliteten kan handla om att undersöka hur kroppsdelar skickas mellan olika geografiska platser, medan den disciplinära mobiliteten handlar om hur olika vetenskaper närmar sig objekten. Det temporala perspektivet undersöker hur objekten är i ständig förändring. Exempelvis kan objektet ha sitt ursprung i en levande människa vars kroppsdelar har tillvaratagits efter dennes död och sedan preparerats. Senare kan detta objekt ha åldrats, modifierats eller kanske blivit förstört.

Studien utgår från tre källkategorier: föremål, arkivhandlingar och publikationer. Föremålen har inhämtats från Medicinhistoriska museet, Biomedicinskt centrum, Evolutionsmuseets magasin samt Gustavianums magasin. Det rör sig om våtpreparat, skelett, seriesnitt på mikroskopsglas, modeller och instrument. En viktig diskussion i relation till empirin är de etiska överväganden som gjorts i förhållande till att de föremål som idag finns har kopplingar till tidigare rasforskning eller koloniala sammanhang.

Artikel ett – ”’Pelves of various nations’: Race and sex in a mid-nineteenth-century obstetric collection” – är ett antologikapitel med syfte att undersöka hur förlossningsläkaren Magnus Retzius (1795–1871) samling av kroppsdelar kan betraktas som en del i det svenska nationsbygget. Bland anatomister i Europa och USA blev det allt vanligare under artonhundratalets första hälft att samla in skallar och andra kroppsdelar. Föreställningen var att en jämförelse mellan till exempel olika skallar skulle kunna säga något om de rasskillnader man tänkte sig fanns. Franzén visar hur kulturella kategorier som ras, men också kön, kom att materialiseras i Retzius samling av bland annat bäcken. Det blev genom kön och ras som kulturella

kategorier om en föreställd gemenskap kring ett ”svenskt folk” med *ett delat* förflutet blev möjligt att reproducera genom samlingarna. En central utgångspunkt i resonemanget är att man tänkte sig en tydlig koppling mellan kropp och civilisation. Genom samlingarna av kroppsdelar skulle man kunna säga vem det ”svenska folket” var. En annan föreställning var därmed också att det fanns tydliga skillnader mellan människor, så länge det inte fanns en ”sammanblandning”. Samlingarna blev utifrån detta perspektiv centrala för att kunna genomföra jämförelserna. Artikel ett behandlar också Magnus Retzius relation till sin framstående broder anatomen Anders Retzius (1796–1860).

Därefter följer tidskriftsartikeln ”From patient to specimen and back again: Radical surgeries and pelvic pathologies in the Museum Obstetricum” som empiriskt utgår från Museum Obstetricum som skapades vid Uppsala universitet under 1860-talet. 1903 upplöstes museet och de olika föremålen delades upp. Med ett fokus på historiska artefakter undersöker Franzén bildandet av museet och vilka motiv som fanns bakom. Som rubriken tydliggör är fokus på bäckenskelett från kvinnor och vilka kunskaper dessa skapade om kvinnans förlossning. Artikeln inleds också med ett exempel från en dramatisk förlossning. Centralt för artikeln är att analysera den kunskap som producerades genom museet och här används Sheila Jasanoffs begrepp ”co-production”. Det är ett begrepp som tydliggör hur medicinsk kunskap alltid är en samproduktion mellan medicin och samhälle. Centralt blir att undersöka hur kunskapen materialiseras, men också hur kunskapen härigenom lagras, överförs och används genom museets olika verksamheter. Det är inte bara föremålen som blir fokus för artikelns empiri utan också arkivtexter och medicinska publikationer. Härigenom tydliggörs museets roll för den tidens vetenskapliga undersökningar samt i utbildningen av till exempel blivande läkare.

Artikel tre är en tidskriftsartikel publicerad i *Scandinavian Journal of History* och vars titel ”’The precious material’: Obtaining human fetal bodies for an embryological collection at Uppsala University, ca 1890–1930” avslöjar att detta handlar om den embryologiska forskningen. I slutet av 1800-talet kom forskarna vid Uppsala universitet att bli allt mer intresserade av fostrets utveckling, man önskade förstå processen från befruktning till födsel. En utveckling som bland annat hängde ihop med utvecklandet av bättre mikroskop som möjliggjorde undersökningar av mindre kroppsdelar. För att kunna bedriva denna forskning behövde man placera foster i olika utvecklingsstadier, vilket inte var så enkelt. Artikeln undersöker därmed den medicinska kunskapsproduktionens mer sociala processer mellan till exempel forskare och barnmorskor. Olika aktörer tillskrev olika meningar till fostret utifrån den kontext som de verkade i. Franzén för här in begreppet ”boundary objects” för att synliggöra hur den embryologiska forskningen hanterade objektens övergång mellan olika kontexter. En viktig slutsats i artikeln är hur den medicinska kunskapen som producerades i relationen mellan den embryologiska samlingen och den medicinska praxis som fanns ute i landet. Samtidigt som samlingen var beroende av denna praxis så påverkade den också den medicinska praxisen.

Avhandlingens sista artikel är på svenska med titeln ”Att lära sig se embryologiskt: Samlingsobjekt i forskning och pedagogiska kontexter 1870–1920”. Franzén skriver: ”Syftet med denna artikel är att undersöka hur det embryologiska synsättet på fosterutveckling etablerades i Sverige genom att studera skapandet, användningen och en bredare kommunikation av Uppsala universitets embryologiska samling från 1800-talets andra hälft till 1900-talets början.” Därmed är det en text som tar ett större grepp än de tre inledande artiklarna. Centralt blir att närmare studera hur samlingarna som växer fram under 1800-talet är nära knutna till den

specialisering inom medicinen som sker samtidigt samt etablerandet av discipliner. Det är en utveckling som växer fram i relation till att laboratoriet får en allt mer central roll i kunskapsproduktionen och att mikroskopet, som nämnts tidigare, utvecklas. En annan central utveckling är nya principer för hur preparaten ska organiseras. Det sker en materialisering av kunskapsobjektet, inte minst förändras läkarstudenternas sätt att se på kroppen. Här blir visualisering genom till exempel planscher, vaxmodeller och preparat centralt. Franzén lyfter också fram hur denna medicinska kunskap börjar spridas utanför vetenskapen och hon skriver avslutningsvis: ”Den embryologiska synen gick från att vara en exklusiv disciplin till att bli del av en offentlig vetenskap och den biologiska uppfattningen om livets början etablerades och spreds således i hem och skolmiljöer.”

I kappans ”Avslutande diskussion” dras de fyra artiklarnas perspektiv ihop och Franzén diskuterar hur samlingarnas uppkomst och utveckling under 1800-talet och en bit in på 1900-talet kom att skapa nya kunskapsformer. Central i denna utveckling var att den medicinska vetenskapen nu lämnade den tidigare idealistiska prägeln och istället närmande sig sådana vetenskapliga ideal som skulle komma att bli centrala under 1900-talet. Samproduktion blir här ett centralt begrepp för att förstå hur till exempel Magnus Retzius obstetriska samling kom att materialisera samtidens kulturella kategorier kring kön, ras och nation. På ett liknande sätt skapades också ”fostret” när den materialiserade kunskapen blev ett medicinskt och pedagogiskt objekt. Under 1900-talets mitt kom samlingarna att ses som lämningar av en äldre medicinsk vetenskap och skulle efterhand utvecklas från ”resurser för medicinsk undervisning, forskning och praktik till känsligt kulturarv som behöver skyddas” (s. 83).

Franzén öppnar med sin avhandling för en historisk forskning som inte enbart fokuserar på textkällor, utan på allvar tar in

materialiteten i sin analys. Främst hämtar hon inspiration från vetenskapsstudier, samtidigt skulle studien ha vunnit på att också föra in annan humanistisk forskning inom fältet. Vidare sätter avhandlingen ett centralt fokus på viktiga samtida frågor kring hur dessa medicinska samlingar ska förstås och vilken betydelse de idag har som känsligt kulturarv. Inom den kulturhistoriska forskningen är det en mycket central studie för att bättre förstå hur den medicinska vetenskapen kom att formeras under 1800-talet.

Kristofer Hansson, Malmö

Charlotte Engman: *Desires of Decoloniality and Museal Logics: Encounters between the Swedish Museum of Ethnography, democratic ideals, and contemporary audiences. Dekoloniala begär och museala logiker: Möten mellan Etnografiska museet, demokratiska ideal och samtida publik*. Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet 2023. 309 s., ill. ISBN 978-91-8070-061-0.

Hur ska etnografiska museer förhålla sig till sina äldre utomeuropeiska samlingar av föremål, fotografier och dokument? De är ofta hopbragda under tidfästa koloniala paradigm, införskaffade genom köp, via gåvor eller byte (fast kanske under asymmetriska förhållanden), ”funna” eller på annat sätt tillskansade med hänvisning till diverse logiker som kulturhistoriska nödvändigheter, kompletteringar eller etnografiska räddningsaktioner. Museimyndigheten Statens museer för världskultur (SMVK) har som ett av sina uppdrag att med utgångspunkt i de här samlingarna visa och levandegöra kulturer i världen, och som mål att främja interkulturell förståelse och tillgängliggöra kulturarvet. Men i museimagasinen ligger gamla maktrelationer

inkapslade i masker, vapen, totem, textilier, ceremoniellt laddade objekt och – för den delen – också i redskap, husgeråd och annat som tillhört vardagen i de världsdelar som hemsökts av insamlarna. För att inte tala om hundratals kranier och skelettdelar, nitiskt tillvaratagna och hemförda av såväl upptäcktsresande som missionärer. Det är som framgår inte några oproblematiske samlingar som fyllt magasinerna och med ambitionen att ställa frågor kring det här materialet har Etnografiska museet inom museimyndigheten SMVK i decennier arbetat för att etablera nya förbindelser och samverkansprojekt med en gång brandskattade nationer, folkgrupper eller diasporor.

Afrika Pågår är ett projekt i den här floran av ansatser, med ambitionen att med de afrikanska samlingarna som utgångspunkt ”skapa nya berättelser om den afrikanska kontinenten med och av svenskar med afrikanskt ursprung” (s 258.) och pröva att navigera mellan olika externa och interna intressegruppers förväntningar och ambitioner. Här har därför nya samarbeten inom och utom museiväggarna etablerats där praktiker kunnat debatteras och samlingarnas betydelser utforskas. Av SMVKs fyra museer förvaras lejonparten av det afrikanska materialet vid Etnografiska museet som därför varit hemmahamn för projektet. Av museets totalt 220 000 föremål finns här drygt 30 000 från den afrikanska kontinenten varav 18 000 från kongostaterna. Afrosvenska föreningsaktiva, forskare, konstnärer och aktivister engagerades i det metodutvecklande projektet, där bland annat ett särskilt utställningsrum skapades för att pröva idéer i olika fysiska former och kombinationer.

I sin studie kallad *Dekoloniala begär och museala logiker* undersöker Charlotte Engman hur och på vilka olika sätt verksamheterna inom projektet *Afrika Pågår* kan ses villkorade av olika museala begränsningar och arbetssätt. Författaren låter avhandlingen kretsa kring begreppet dekolonisering med ambitionen att visa hur samlingarna skapats i